

Опанасенко Ольга Михайлівна,
науковий співробітник
Інституту картоплярства УААН
(сmt Немішаєве, Київська обл.)

ПРОФЕСОР АНДРІЙ АНТОНОВИЧ ОСИПЧУК – ВІДОМИЙ УКРАЇНСЬКИЙ УЧЕНИЙ-СЕЛЕКЦІОНЕР КАРТОПЛІ

Коротко викладено сторінки життєвого та творчого шляху відомого українського вченого-селекціонера картоплі, професора, доктора сільськогосподарських наук Андрія Антоновича Осипчука.

Кратко изложены основные страницы жизненного и творческого пути известного украинского ученого селекционера по картофелю, профессора, доктора сельскохозяйственных наук Андрея Антоновича Осипчука.

The course of life and scientific work of the well-known Ukrainian scientist of potatoes selection, professor, doctor of agricultural sciences – Andriy Antonovych Osipchuk.

Історія кожної держави складається з біографій видатних осіб - її еліти, найціннішого скарбу будь-якої землі, будь-якого народу, чий досвід та надбання і є найліпшим об'єктом для вивчення історії. У повній мірі це стосується й історії вітчизняної селекції, картоплі, оскільки її творцем і складовою є вчені-селекціонери, завдяки сумлінній творчій праці яких створюються підмурки для забезпечення подальшого процвітання галузі картоплярства.

Постановка проблеми. Відтворення цілісної картини історії розвитку селекції картоплі в ХХ столітті в Україні вимагає проведення досліджень на царині історії становлення та розвитку вітчизняних науково-дослідних установ, вивчення та висвітлення основних напрямів та результатів наукової роботи їхніх колективів, здобутків окремих вчених. Це в повній мірі стосується заступника директора Інституту картоплярства УААН по науковій роботі з селекційних питань Андрія Антоновича Осипчука.

Метою дослідження є вивчення та проведення аналізу сторінок життя та діяльності, здобутків відомого вченого-селекціонера по картоплі, доктора сільськогосподарських наук Андрія Антоновича Осипчука, який більше сорока років на Київщині в Інституті картоплярства УААН, установі, яка координує всю роботу з селекції картоплі в Україні, створює нові сорти картоплі, смакові якості та господарсько цінні ознаки яких відомі шанувальникам „другого хліба” далеко за межами України.

У літературі даних про життя та наукову діяльність ученого дуже мало. Вони складаються переважно з коротких біографічних довідок [1-2], інформацій, що містяться в кількох статтях, присвячених ювілейним датам від дня народження вченого [3-4], в публікаціях про діяльність Інституту картоплярства УААН [5-7] та інших. У результаті проведених дослідником

історичних розвідок на царині історії розвитку галузі картоплярства, зокрема селекції картоплі, вивчено життєвий та творчий шлях професора, підготовлено нарис та бібліографію публікацій до біобібліографічного покажчика “Професор Осипчук Андрій Антонович”[8].

З ім’ям та науковою діяльністю доктора сільськогосподарських наук, професора Осипчука тісно пов’язана історія розвитку вітчизняної селекції картоплі другої половини ХХ – початку ХХІ століття. Він завідувач відділу селекції і одночасно завідувач лабораторією селекції, заступник директора Інституту картоплярства УААН з наукової роботи з селекційних питань. Разом з колективом створено більше 60 сортів картоплі.

Народився Андрій Антонович Осипчук 7 березня 1937 року в селянській сім’ї в невеличкому селі Кануни (біля 180 дворів) Новоград-Волинського району Житомирської області (на той час Київської).

Батько, Осипчук Антон Матвійович, – учасник Великої Вітчизняної війни, разом з дружиною Ганною Давидівною довгий час працював на колгоспній ниві. Виховали трьох дітей – синів Андрія і Миколу, доньку Надію.

Андрій спочатку навчався в Канунській початковій школі, далі продовжив навчання в Стрієвській семирічній, а потім – у Киянській середній, де й здобув середню освіту. Допитливість і логічний склад розуму допомагали юнакові навчатися на добре та відмінно. Любов до навколишньої природи, особливо до її рослинного світу, з дитячих літ зародилася в душі Андрія. Він залюбки допомагав батькам у вирощуванні городніх, плодово-ягідних та інших культур, з цікавістю любив спостерігати, як позитивно впливають у подальшому на формування врожаю та на його якість знання та вміле використання господарем окремих прийомів вирощування. Всі ці обставини вплинули на вибір фаху в майбутньому, бажання одержати вищу освіту за спеціальністю агрономія.

У 1959 році, після служби в армії, А.А. Осипчук втілює в життя свою мрію – вступає до Білоцерківського сільськогосподарського інституту на агрономічний факультет. Тут він з цікавістю слухає лекції відомих учених професорів Пушкарьова І.Г., Кораба Й.Й., Табенцького О.О., Пальчевського В.І. та інших викладачів. Ботаніка, селекція, рослинництво та садівництво стають його улюбленими предметами. Його зачаровують лекції завідувача кафедри селекції і насінництва, відомого вченого-селекціонера картоплі професора Івана Гнатовича Пушкарьова. Юнак захоплюється селекцією і бере активну участь у роботі наукового студентського гуртка з селекції, яким керував І.Г. Пушкарьов, навчаючи студентів методам селекційної роботи з різними сільськогосподарськими культурами та можливостями їхнього використання.

Назавжди залишилися в пам'яті А.А. Осипчука викладачі вузу Падучих Л.В. та Полішвайко М.Н., а також друзі-однокурсники Боковий Віктор, Мілюк Андрій, Динник Василь, Рябцун Микола, Войтенко Олександр, Гончаров Юрій, Потапенко Григорій та інші.

Знайомство з селищем Немішаєве та Немішаївською дослідною станцією картоплярства відбулося в 1963 році під час проходження тут виробничої практики. Після закінчення вузу (1964 р.) в житті А. Осипчука розпочинається

новий етап, сповнений творчих злетів та звершень. Отримавши фах ученого агронома та направлення на роботу у відділ селекції Немішаївської дослідної станції Українського НДІ землеробства, він розпочинає тут наукову діяльність на селекційній ниві. Створення високоврожайних, стійких до хвороб і шкідників, з високими якісними показниками сортів картоплі стає його мрією. Він пройшов шлях від молодшого наукового співробітника відділу селекції до завідувача відділу, заступника директора з наукової роботи Інституту картоплярства УААН.

З 1966 р. по 1969 р. він навчається без відриву від виробництва в аспірантурі при кафедрі селекції і насінництва Білоцерківського СГІ (керівник професор І. Г. Пушкарьов).

Велику роль у становленні Осипчука як селекціонера відіграв відомий учений, на той час завідувач відділу селекції Терещенко О.І., який допоміг молодому вченому розібратися в складних питаннях селекції, охоче ділився своїм досвідом і знаннями, мабуть, вже тоді вбачаючи в своєму учневі майбутнього доктора сільськогосподарських наук.

А.А. Осипчук із теплотою і вдячністю згадує свої перші кроки в селекції картоплі, які тісно пов'язані з роботою в доброзичливому колективі лабораторії селекції Немішаївської селекційної станції, де він на практиці починає використовувати знання, отримані в Білоцерківському СГІ.

Він добре пам'ятає свій перший сорт, співавтором якого став у 1968 році, коли передавали у державне сортовипробування середньостиглий сорт Немішаївська ювілейна, одержаний від схрещування Олев × (Бородянська × Катюша). Сорт характеризувався крохмалистістю 16–16,5%, урожайністю 32–35,6 т/га, добрими смаковими якостями. Бульби округло-овальні, рожеві з мілкими вічками, кремовим м'якушем. Лежкість добра. Стійкий до звичайного біотипу раку, середньостійкий проти фітофторозу, ризоктоніозу, парші звичайної. Цей сорт був районований у 1975 році.

А.А. Осипчук в селекції постійно працює над вивченням і виділенням вихідного матеріалу для використання його батьківськими формами,

характером успадкування ознак, їхнім поєднанням та підвищенням рівня показників, взаємодії генотипу з оточуючим середовищем. Застосовує ефективні методи оцінки та відбору селекційного матеріалу.

Працюючи в Немішаєве, А.А. Осипчук захистив кандидатську та докторську дисертації. Йому було присвоєно звання професора.

У його дисертаційній кандидатській роботі “Використання виду картоплі *Solanum gibberulosum* при селекції картоплі на високу крохмалистість”, яка була успішно захищена в Селекційно-генетичному інституті в 1970 р., було доведено можливість створення висококрохмалистих сортів картоплі. Були вивчені та рекомендовані шляхи використання цього виду в селекції на крохмалистість, які в свою чергу лягли в основу створення висококрохмалистих сортів з комплексом господарсько-цінних ознак за участю інших видів. Зокрема, при створенні висококрохмалистого сорту Зарево використовувалися види *S. demissum*, *S. andigenum*, *S. leptostigma* та *S. tuberosum*.

Використовувалася така схема: бекросування міжвидових гібридів із застосуванням насичуючих схрещувань і на певних етапах роботи схрещування близьких за походженням бекросів між собою. Завдяки такій схемі створений сорт Зарево, який характеризувався протягом ряду років крохмалистістю 22,8% (на 5,3% вище сорту-стандарту Темп), максимальний вміст крохмалю в бульбах якого досягав 28,4%.

При створенні на основі видів *S. demissum*, *S. andigenum*, *S. leptostigma*, *S. chacoense*, *S. gibberulosum*, *S. commersonii*, *S. tuberosum* високоврожайного фітофторостійкого сорту Горлиця застосовувався спосіб бекросування із включенням на певних етапах роботи самозапилення міжвидових гібридів, схрещування бекросів між собою та на етапі завершення – запилення до I₃.

Докторською дисертацією “Селекція картоплі в умовах Полісся України” (1993) стали дослідження з удосконалення методів селекції картоплі, які враховують вимоги виробників і наявність нового вихідного матеріалу, що дають змогу підвищувати результативність селекції картоплі на комплекс господарсько цінних ознак. Показана можливість створення сортів картоплі,

відносно стійких проти колорадського жука (сорт Зарево, Світанок київський, Воловецька та інші). Розкриті принципи створення сортів картоплі, придатних для вирощування в різних ґрунтово-кліматичних зонах України та роль використання явища гетерозису в селекції картоплі на врожайність. Досліджено, що високоврожайні гетерозисні форми можна одержувати не тільки від схрещування міжвидових гібридів та їхнього бекросування із культурними сортами, але й шляхом помірною інбридингу та самозапилення міжвидових гібридів. Ці результати досліджень дали змогу створити в Інституті картоплярства ряд сортів: Горлиця, Надійна, Забава, Довіра.

Професором А.А. Осипчуком встановлені критерії підбору батьківських пар при селекції на врожайність, стійкість проти хвороб та шкідників, адаптивність та інші цінні ознаки. Вивчено схеми використання вихідного матеріалу міжвидового походження та застосовано при створенні нових сортів картоплі з цінними ознаками. Запроваджена схема селекційного процесу, яка, окрім загальноприйнятих, включає нові елементи, що дозволяють більш ефективно вести селекцію картоплі на комплекс ознак.

Створені А.А. Осипчуком разом з колективом сорти картоплі поєднують комплекс цінних ознак: високу врожайність, добрі смакові якості, стійкість проти хвороб і шкідників, придатність для тривалого зберігання, мають різне господарське призначення.

Вагомих успіхів досягнуто в селекції на високу крохмалистість (сорти Зарево, Воловецька, Кобза, Купава, Обрій, Фантазія, Світанок київський, Либідь, Лелека, Явір, Червона рута).

Високою стійкістю проти фітофторозу відзначаються сорти Луговська, Зарево, Ракурс, Водограй, Либідь, Багряна, Віриня, Лелека, Лілея, Червона рута та інші.

Створено ряд сортів, які характеризуються стійкістю проти картопляного шкідника – золотистої цистоутворюючої картопляної нематоди: Пролісок, Повінь, Дніпрянка, Обрій, Слов'янка, Фантазія, Загадка, Забава, Немішаївська 100, Лелека, Лілея, Мелодія, Водограй. Ці сорти не тільки дають високий

урожай на заражених нематодою полях, але й очищують ґрунт від цього паразита.

Відносно стійкістю проти колорадського жука відзначаються створені сорти Зарево, Світанок київський, Воловецька та інші. Жуки заселяють їх менше, мають меншу здатність розмножуватися, що дозволяє зменшити кількість обробок пестицидами у боротьбі зі шкідником.

Переважає більшість створених в Інституті картоплярства сортів картоплі адаптована до умов вирощування та при дотриманні всіх елементів технології може давати врожайність бульб 350–400 ц/га.

А. Осипчук систематично виступає пропагандистом, популяризатором вітчизняних сортів серед широкого загалу українців у пресі, на радіо та телебаченні. Його публікації стосовно новинок селекції картоплі на сторінках періодичних видань „Дім, сад, город”, „Огородник”, „Картоплярство України” з нетерпінням очікують численні картоплярі-аматори, фермери, городники, дачники тощо.

Для професора всі створені сорти дорогі, а ті, що мають унікальні властивості та користуються великим попитом серед споживачів, найбільше привертають увагу і спонукають до нових звершень.

Так, середньопізній сорт **Зарево** – перший сорт, створений на багатовидовій основі під керівництвом А.А. Осипчука. Він має унікальні властивості: середню крохмалистість 22,8%, що на 5,3% вище сорту-стандарту, максимальний вміст крохмалю 28,4%. Серед занесених до Реєстру сортів рослин України мав найбільший відсоток крохмалю. Має підвищений і високий вміст сирого протеїну – більше 3%, відносно стійкий проти колорадського жука.

Світанок київський – середньоранній сорт. Високий вміст крохмалю до 20,4% поєднується зі скоростиглістю. Має високі смакові якості, відносну стійкість проти колорадського жука та найвищі смакові якості серед сортів, занесених до Реєстру.

Слов'янка – середньостиглий, нематодостійкий сорт. Він має гарну форму бульб, найвищу врожайність серед сортів, занесених до Реєстру. Визначається дуже великим попитом серед споживачів. Має високі врожаї протягом усіх років.

Повінь – ранній, нематодостійкий сорт, придатний для вирощування двоврожайною культурою. Ранньостиглість поєднується з високими смаковими якостями. Це один з найбільш урожайних сортів в усі роки.

Явір – середньостиглий, високоврожайний та стійкий проти фітофторозу сорт.

Левада – середньоранній, нематодостійкий сорт з підвищеним вмістом крохмалю та високим смаковими якостями.

Фантазія – середньоранній, нематодостійкий сорт. Перший сорт вітчизняної селекції, придатний для переробки на картоплепродукти.

На сьогодні А.А. Осипчук є науковим керівником селекції картоплі в Інституті картоплярства УААН і його дослідної мережі. Він здійснює координацію та методичне керівництво з селекції картоплі в Україні, яка на даний час проводиться у 8 установах, розміщених у Поліській і Лісостеповій зонах України: Інституті картоплярства УААН, Поліській дослідній станції ім. О.М. Засухіна Інституту картоплярства УААН, Інституті сільського господарства Полісся УААН, Інституті землеробства і тваринництва західного регіону України УААН, Гірсько-Карпатській дослідній станції Закарпатського інституту агропромислового виробництва УААН, Сумському національному та Львівському державному аграрних університетах, НВО “Чернігівеліткартопля”. Стан селекції в Україні А. Осипчук вважає добрим – усі установи мають сорти, які занесені до Реєстру сортів рослин України. Однак існують і проблеми: не всі установи мають необхідну матеріально-технічну базу для проведення селекції і насінництва, окремі сорти слабо розмножуються і майже не доходять до виробника.

Учнями А.А. Осипчука з селекції картоплі є кандидати сільськогосподарських наук Тимошенко Т.В., Тарасенко О.О., Тактаєв Б.А.,

Осипчук Алла А., Жолуденко О.В., Остренко М.В., Ільчук Р.В. Свої дисертаційні роботи вони виконали під його керівництвом, працювали і працюють у селекції картоплі.

І хоч сам А. Осипчук визнає, що мрія студентських років втілилась у життя, однак в уяві вже моделює свій наступний неперевершений шедевр – сорт, який перш за все повинен бути стійким до основних хвороб, до несприятливих умов вирощування, з доброю лежкоздатністю, позитивно реагувати на внесення органічних та мінеральних добрив та не схильним до частого сортооновлення. Крім того повинен мати гарну форму бульб, високі смакові та споживчі якості, був придатний для вирощування в різних ґрунтово-кліматичних зонах і давав би високу врожайність і мав підвищений вміст білка та вітамінів.

Тому селекціонер ставить перед колективом наступні завдання: створити сортів з високою екологічною пластичною та стабільністю ознак, витривалих до несприятливих умов вирощування; інтенсифікувати роботу щодо створення сортів, придатних для вирощування на півдні України, у тому числі двоврожайною культурою, а також роботу зі створення сортів, придатних для переробки; створити сорти, придатні для вирощування картоплі з ботанічного насіння; збільшити кількість корисних ознак для поєднання в одному сорті; створити сорти, які протидіяли б накопиченню шкідливих речовин у бульбах.

Поряд з батьком в лабораторії селекції працює менша донька – Алла Андріївна Осипчук, яка закінчила агрономічний факультет Білоцерківсько-сільськогосподарського інституту (нині Білоцерківський державний аграрний університет), потім аспірантуру при Інституті картоплярства УААН за спеціальністю селекція і насінництво, успішно захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата сільськогосподарських наук на тему “Створення та оцінка селекційного матеріалу картоплі для різних ґрунтово-кліматичних зон” (1999). Вона стипендіат-переможець конкурсу 2000-2002 рр., оголошеного Кабінетом Міністрів України для молодих вчених, співавтор ряду сортів картоплі.

За вагомий внесок у розвиток картоплярства України та за результати своєї роботи професор Андрій Антонович Осипчук нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора, медаллю “За трудову доблесть” та цінним подарунком Президента України. Його робота відзначалася почесними грамотами Кабінету Міністрів України, Президії Української академії аграрних наук, медалями ВДНГ СРСР і УРСР. Йому присвоєно почесне звання “Заслужений працівник сільського господарства України”.

А. Осипчуком встановлені критерії підбору батьківських пар для селекції на врожайність, стійкість проти хвороб і шкідників, адаптивність та інші цінні ознаки, зроблено значний внесок у вдосконалення методів селекції картоплі, які враховують вимоги виробників і наявність нового вихідного матеріалу, створеного на основі міжвидової гібридизації.

Дослідження діяльності видатних учених-аграріїв ХХ століття (М.К. Малюшицького, А.А. Кучка, А.А. Осипчука та ін.), будуть продовжені та використані для відтворення цілісності історії розвитку селекції картоплі в Україні у ХХ столітті.

Список використаної літератури

1. *Осипчук Андрій Антонович* // Картопля: Практ. енцикл. / За ред.: П.С. Теслюка, М.Ю. Власенка, М.Й. Шевчука. – Луцьк: Надстир’я, 2003. – С. 171.
2. *Кононученко В.В.* Осипчук Андрій Антонович // Вчені-генетики і селекціонери у галузі рослинництва / УААН. – К.: Аграр. наука, 2000. – С. 208-211. – (Сер. “Українські вчені-аграрії ХХ століття”. Кн.4.).
3. *Щоб родила картопля* (До 60-річчя д-ра с.-г. наук А.А. Осипчука) // Голос України. – 1997. – № 49, 20 березня.
4. *Андрію Антоновичу Осипчуку – 60* // Картоплярство: Міжвід. темат. наук. зб. – К.: Урожай, 1998. – Вип. 28. – С. 114-115.
5. *Вчені-картоплярі України* / А. Кучко // Картопля – другий хліб: Наук.-попул. альм. для селян. – К.: Довіра, 1995. – Вип. 1. – С.27-37.
6. *Становлення і розвиток українського картоплярства* / П. Теслюк, О. Щербенко. – К.: Кий, 1997. – 158 с.
7. *Інститут картоплярства УААН. 30 років* // Картоплярство: Міжвід. темат. наук. зб. – К.: Урожай, 1998. – Вип. 28. – С. 3-8.
8. *Професор Осипчук Андрій Антонович: Біобібліогр. покажч. наук. праць за 1967-2006 рр.* / УААН. Ін-т картоплярства, ДНСГБ; Уклад.: О.М. Опанасенко, І.М. Хоменко; Авт вступ. ст.: А.А. Бондарчук; Наук. ред.

В.А. Вергунов.– К.: ТОВ ВК”Кит”, 2007.– 70 с.– (Сер. “Біобібліографія вчених-аграріїв України”).